

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
ARCHEOGRAPHIC COMMISSION
M. HRUSHEVS'KYI INSTITUTE OF UKRAINIAN ARCHEOGRAPHY
AND SOURCE STUDIES

UKRAINIAN ARCHEOGRAPHIC YEAR BOOK

NEW SERIES

ISSUE 3/4

•

UKRAINIAN
ARCHEOGRAPHIC
COLLECTION

VOLUME 6/7

KYIV 1999

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ

ВИПУСК 3/4

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 6/7

КИЇВ 1999

Черговий випуск “Українського археографічного щорічника”, що виходить у світ, на жаль, із значним запізненням, знайомить читачів з новими працями з історії археографії та суміжних джерелознавчих дисциплін, публікаціями текстів та текстологічними розвідками, історико-джерелознавчими дослідженнями і оглядами широкого хронологічного діапазону, в основі яких лежать актові джерела XVI–XVIII ст., нарративні та полемічні пам’ятки XV–XVII ст., документальні й епістолярні матеріали XIX–XX ст., інші джерела, що зберігаються в українських та зарубіжних архівосховищах.

Редакційна колегія

П. С. СОХАНЬ (головний редактор),
Г. В. БОРЯК (заступник головного редактора),
І. М. ЗАБІЯКА, Н. П. СТАРЧЕНКО (відповідальні секретарі),
Я. Р. ДАШКЕВИЧ, Л. А. ДУБРОВІНА, Ю. А. МИЦИК,
В. І. НАУЛКО, Р. Я. ПИРІГ, О. В. ТОДІЙЧУК,
В. І. УЛЬЯНОВСЬКИЙ, В. С. ШАНДРА, Ю. І. ШАПОВАЛ

Підготовлено і видруковано за сприяння
Фонду Катедр Українознавства (ФКУ).
Програма українознавчих досліджень, фундатором якої є ФКУ,
фінансується за рахунок благодійних пожертв
українських громад США і Канади

М. М. КАПРАЛЬ (Львів)

АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

(Нарис історії діяльності)

Археографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка уконституювалася 15 січня 1896 р. у Львові на спільному засіданні Історико-філософської та Філологічної секцій¹. Потреба цього кроку була очевидною, адже ще в листопаді 1894 р. новообраний голова Історико-філософської секції, професор Львівського університету Михайло Грушевський запропонував проект видання історичних джерел, який члени секції ухвалили видрукувати для ширшого ознайомлення і обговорення в наукових колах².

Планувалося видання “пам’яток літописних, правних, історично-літературних, історично-статистичних і історично-етнографічних, історії церкви, освіти, матеріальної культури з усієї території і древньої минувщини українсько-руського народу”³. Комісія або редактор мали координувати працю дослідників, організовувати наукове опрацювання матеріалу, готувати археографічні подорожі в Галичині і за кордоном⁴.

За проектом М.Грушевського джерела мали видаватися у двох археографічних серіях: “Жерела до історії України-Руси” (переважно актовий матеріал) та “Пам’ятки українсько-руської мови і літератури” (в основному літературно-художні твори). Невеликі за обсягом джерела (до 5 арк.) вміщувалися в Записках НТШ з передуючими вступними розвідками⁵.

Виділ (президія Товариства), незважаючи на незначні матеріальні засоби, схвалила проект М.Грушевського восени 1894 р. Перед Археографічною комісією відкрилася мож ливість видання матеріалів з історії Галичини та всієї України загалом. Ще на Соборі руських учених 1848 р. йшлося про потребу заснування Археографічної комісії⁶, але різні обставини не сприяли здійсненню цих задумів. До часу утворення Археографічної комісії НТШ єдиною установою в Галичині, що видавала історичні документи, був Львівський Ставропігійський інститут. Зацікавлення галицьких істориків в основному обмежувалося документами Львівського Ставропігійського братства⁷.

До комісії було обрано вісім представників від обох секцій. Членами-засновниками стали Олександр Борковський, Михайло Грушевський, Кость Левицький, Олександр Колесса, Володимир Коцовський, Степан

Смаль-Стоцький, Кирило Студинський, Іван Франко. Головою першої наукової комісії НТШ став автор археографічного проекту Михайло Грушевський, заступником – визначний український письменник і науковець І.Франко, секретарем – молодий літературознавець та історик К.Студинський.

Вдруге комісія уконституювалася на засіданні всіх секцій Товариства 14 лютого 1900 р. Секретарем став учень М.Грушевського Стефан Томашівський. До складу комісії увійшли відомі історики з Наддніпрянської України: з Києва – Володимир Антонович та Іван Каманін, з Харкова – Дмитро Багалій, з Одеси – Олексій Маркевич. Розширювалося коло дослідників, збільшувалися можливості для широкомасштабних архівних пошуків не тільки в Галичині, але й у Наддніпрянській Україні, Австрії, Росії, Польщі. М.Грушевський залучав до праці в комісії істориків з усієї України та закордону: 1909 р. Олександра Грушевського (Київ), В'ячеслава Липинського (Краків), 1911 р. Миколу Василенка (Київ), Вадима Модзалевського (Чернігів), Володимира Перетца (Петербург), Мирона Кордубу (Чернівці), Гіадора Стрипського (Будапешт).

Комісія поповнювалася також учнями Михайла Грушевського, слухачами його знаменитих семінарів. 1906 р. членами комісії стали Іван Джиджора, Василь Герасимчук, Іван Крип'якевич, Денис Коренець, 1907 р. – Іван Шпитковський. Ще раніше до складу комісії увійшли Володимир Гнатюк, Олег Целевич (1902 р.)⁸. Членом комісії з 1911 р. був шведський україніст Альфред Єнсен, який студіював добу Івана Мазепи та Пилипа Орлика.

За головування Михайла Грушевського (1896-1913) незмінним його заступником залишався Іван Франко, секретарями в різний час були: Кирило Студинський (1896-1900), Стефан Томашівський (1900-1902), Олег Целевич (1902-1911), Іван Джиджора (1911-1913).

1920 р. комісію очолив колишній голова НТШ Олександр Барвінський, секретарем став новоприйнятий член комісії Микола Чубатий. Крім нього новим членом комісії на початку 20-х років став ще один учень М.Грушевського – Омелян Терлецький. Після смерті О.Барвінського 1925 р. головою, аж до припинення діяльності комісії в середині 30-х рр., залишався М.Кордуба⁹.

Основною формою роботи в комісії були засідання. За час від 15 січня 1896 р. до 21 травня 1913 р. відбулося 71 засідання¹⁰ (в середньому 4 на рік). Вони часто проходили після зборів Історико-філософської секції, особливо в початковий період діяльності. З розвитком археографічних досліджень, засідання комісії усамостійнювалися, розширювалося коло розв'язуваних проблем.

Чільне місце посідав контроль за видавничою діяльністю, адже без публікацій робота комісії втрачала сенс. Відкриваючи кожне чергове засідання, голова звітував про стан справ з друком томів “Жерел” чи “Пам'яток”.

Але комісія не обмежувалася видавничо-організаційними питаннями, важливим її завданням було рівне піднесення археографічних досліджень. Основна робота комісії полягала в обговоренні планів архівальних студій. Не всі проекти і задуми здійснювалися, але цікаво простежити “наукову кухню” Археографічної комісії НТШ на етапі пропозиції і дискусій¹¹.

В основу редакційного “портфеля” новоорганізованої комісії уійшли матеріали, запропоновані М.Грушевським у його проекті видання джерел 1894 р.¹². Збірник люстрацій та інвентарів Руського воєводства з XVI ст.; подібний збірник для землі Белзької; найдавніші акти Подільської землі XV-XVI ст.; акти Белзької землі; акти з історії Львова XV-XVI ст.; акти Литовської та Руської метрик; акти з історії України XVII-XVIII ст.; інвентарі з XVII-XVIII ст.; “Генеральне слідство про маєтності”; літописець русько-литовський (Познанський список); пам’ятки українського письменства XVI-XVII ст. (“Хроніки” Сафоновича, літописець Волині та України та інші); збірник пам’яток давнього українського письменства; збірник джерел з історії українського права (“Руська правда”, канонічні устави, дипломи XIII-XV ст., земські грамоти Великого князівства Литовського)¹³.

У перший рік існування комісія розглянула проект видання 2 тому “Жерел”¹⁴, було ухвалено продовжувати люстрації з українських земель Речі Посполитої з 1565 р. В одному з томів “Пам’яток” до ювілею 1898 р. планувалося перевидати “Енеїду” Івана Котляревського, зібравши тексти різних видань. Михайло Грушевський та Володимир Коцовський висловили різні пропозиції: голова комісії пропонував суто наукове видання, а В.Коцовський радив видати “Енеїду” для ширшого читацького загалу без наукових коментарів. Комісія схвалила обидва проекти. Крім “Енеїди” в ювілейний том мали увійти всі твори Івана Котляревського, але 1897 р. комісія скасувала своє рішення з огляду на аналогічний план у київських наукових колах.

Стефан Томашівський виклав план видання галицьких актів з часів Хмельниччини (1648-1654), Олександр Колесса підготував проект видання драматичних творів XVII-XVIII ст. у хронологічному порядку: драми Якуба Гнатовича, шкільні драми “Алексій, чоловік Божий”, “Містерії страстей Христових”, вірші, друковані 1630 р. у Львові, “Dialogus de passione Christi”, “Розмова во кратце о душе грешной”, драми Симеона Полоцького “О Навуходносорі”, “Комедія о блуднім сині”, далі – “О Адамі і Єві”, “О Йосифі прекраснім”, “О царстві Давиді і о сині Соломоні”, Дмитра Ростовського “Комедія на Рождество Христове”, “Ужасная измена”, “Свобода”, “Мудрость предвечная”, “Володімір”, “Йосиф патріарх” Лавренія Горки, “Божая милость” – трагедія Сильвестра Ляскоронського, інтермедії Митрофана Довгалевського, вертепна драма і далі – “Брань честних добродетелей”, драми Михайла Козачинського “Воскресеніє”, Георгія Щербацького “Фотій”, священника Івана Некрашевича, Сави Стрілецького, далі – “Драма воскресна”, відкрита Іваном Франком¹⁵. Але

підготовка до видання зайняла дуже багато часу, аж поки 1909 р. комісія не рекомендувала Василю Щурату перебрати на себе цей проект.

У перший рік існування комісія розглянула план Кирила Студинського про нове видання неповторених друків полемістичного письменства XVI-XVII ст. Автор проекту кілька разів робив повідомлення про стан підготовки матеріалів. 1900 р. К.Студинський має на меті надрукувати твори Герасима Смотрицького “Ключ царства небесного”, Іпатія Потія “Оборона Собору флорентійського” (в українській редакції), Стефана Зизанія “Казання св.Кирила про антихриста”, полеміку Касіяна Саковича з Зизанієм, знову Іпатія Потія – “Prawa i przywileje”; “Poselstwo Michaela”, “Посланіє Леонта”, “Relacya, co sie dzi[ei]lo 1605 r. u Warszawie”¹⁶. Але через два роки цей план міняється, до нього включаються роботи Бенедикта Гербеста “Wypisanie drogi” (1567), Щасного Жебровського “Какоі” (1595) і “Рѣсву” (1596), невідомий твір Клирика Острозького “Отвѣтъ на другій лист Іпатія Потія” (1599), лист Мелетія Пегаса і відповідь Потія, Іпатія Потія “Relacie u uwazenie postępkow niektorych” (1609), рукопис Мелетія Смотрицького (1609)¹⁷. З попереднього списку залишалось тільки два пункти: “Казання св.Кирила” Стефана Зизанія та “Оборона Собору Флорентійського” Іпатія Потія. Але й це не була остаточна редакція збірки полемічної літератури¹⁸.

1908 р. Кирило Студинський виклав новий план – видання граматик Лаврентія Зизанія та Мелетія Смотрицького. В основному погодившись, комісія, за пропозицією М.Грушевського, поповнила проект, щоб видати комплект староукраїнських граматик другої половини XVI – першої половини XVII ст. К.Студинський виступив з ініціативою перевидання знаменитого “Треносу” Мелетія Смотрицького.

Активно обговорювалися на засіданнях великі багатотомні проекти: М.Грушевського – видання описів і люстрацій руських земель Речі Посполитої другої половини XVI ст.; І.Франка – українські варіанти апокрифів; С.Томашівського – видання галицьких документів часів Хмельниччини.

1900 р. комісія ухвалила пропозицію О.Колесси видавати твори Миколи Устияновича, підготовлені до друку студентами духовної семінарії у Львові. І.Франко та О.Колесса повідомили про намір передати до архіву Товариства листи буковинського поета Юрія Федьковича для дальшої публікації. Але невдовзі це видання взяла на себе Філологічна секція НТШ¹⁹.

Комісія мала намір видати працю закарпатця Михайла Лучкая. З цією метою С.Томашівський 1904 р. виїжджав до Закарпаття для копіювання фундаментальної Лучкаєвої праці “Historia Carpatho-Ruthenorum”, рукопис якої зберігався в Мукачівському монастирі.

Істориків красного письменства особливо цікавила епоха XVI-XVIII ст., що на той час залишалася малодослідженою. На засіданнях комісії 1909 р. дослідники оголосили кілька проектів. М.Возняк повідомив

про намір видати полемічні писання Касіяна Саковича. Професор з Петербурга В.Перетц склав записку про видання пам'яток українського віршованого письменства XVII-XVIII ст., конкретно маючи на увазі поетичну спадщину Климента Зинов'єва. І.Франко запропонував у "Пам'ятках" видати "Патерик" Йосифа Тризни 1649 р. з рукопису Василянського монастиря у Львові та передрукувати "Рай мислений" і "Оглавленіє книг".

М.Грушевський висловив думку про "зладження і видання збірника передмов до стародруків XVI-XVII ст."²⁰. Володимир Гнатюк мав намір видати збірку страстей Христових з рукописів, що зберігалися у нього та у І.Франка.

1910 р. Д.Багалій запропонував друк невиданих творів видатного українського філософа XVIII ст. Григорія Сковороди.

1912 р. вже важкохворий І.Франко повідомив, що готує до видання збірку творів єпископа словенського Климента²¹.

Після припинення Ставропігійським інститутом друку археографічних пам'яток Львівського братства комісія на засіданні 1900 р. доручила С.Томашівському порозумітися з сеньйором інституту, істориком Ісидором Шараневичем, щодо передачі комісії видання цих матеріалів. Шкода, що з цього проекту нічого не вийшло через політичну упередженість керівників-москвофілів Ставропігії.

Крім згаданих авторських проектів комісія мала на меті видати галицькі грамоти XIV-XV ст., розпочати копіювання актів історії унії, але виконавців цих проектів знайти не вдалося.

М.Грушевський на засіданні 2 листопада 1904 р. висунув проект видання корпусу архівних матеріалів з історії козаччини²². У записці, запропонованій Археографічній комісії у справі цього видання, М.Грушевський вказує на "уривковий і випадковий" характер попередніх видань джерел, що тільки "принагідно зачіпали історію козаччини або займалися певними спеціальними моментами в її історії". А з перервою у виданні "Актів ЮЗР", у яких публікував козацькі матеріали М.Костомаров²³, "не стало видавництва, присвяченого систематичному виданню матеріалів до історії козаччини". Передбачалося студіювати матеріал не тільки з політичної, воєнної історії, але також розглядати козаччину як "явище соціально-національне, продукт економічних суспільно-політичних обставин", не обминати питання організації та управління, внутрішніх відносин в козацькій державі²⁴.

М.Грушевський попередньо визначив коло бібліотек та архівів, де зберігалися джерела. Передбачалося працювати над "краківськими збірками (бібліотеки Чорторійських, університетська та академічна), варшавськими (головно ординація Красінських і генерального штабу), московськими (архіви міністерства юстиції і закордонних справ, також теки Маркевича в Рум'янцевському музеї), харківськими, чернігівськими архівами (залишки актів козацьких урядів), київською збіркою та деякими

іншими збірками поменшого значення”²⁵. Крім цього у полі зору дослідників були архіви і бібліотеки у Відні, Римі, Стокгольмі, Лондоні та інших містах Європи.

Великий обсяг роботи був не під силу одному чи кільком історикам, в роботу мав включитися колектив однодумців, об’єднаних єдиною ідеєю, з доброю науковою підготовкою, готових до цілеспрямованого, систематичного пошуку, збирання і видання матеріалів. За час викладання у Львівському університеті М.Грушевський зумів підготувати на своїх знаменитих семінарах не менше 10 молодих науковців, що мали б взяти на себе цю справу. Працюючи над виданням, вони б “здобували собі практичні підстави для самостійної роботи над архівами і взагалі археографічним матеріалом. Найкраще ж поле для досліду – козацький період”²⁶.

Кодекс документів хронологічно мав охопити час з останньої чверті XVI до середини XVIII ст., розпадаючись на кілька періодів (до Хмельниччини, від смерті Хмельницького до 1664 р., часи Дорошенка і Самойловича, Мазепи і Скоропадського). Загальний і редакторський нагляд над виданням джерел взяв на себе М.Грушевський. Як керівник, він визначив періоди, над якими мали працювати його учні: Іван Крип’якевич – з початків козащини до 1648 р., Василь Герасимчук – 1657-1665 рр., Іван Кревецький – 1665-1676 рр., Іван Джиджора – 1720-1740 рр. Ці четверо учнів М.Грушевського розпочали з літа-осені 1905 р. систематичний розшук джерельних матеріалів під час тривалих археографічних експедицій.

За 1905-1907 рр. Іван Крип’якевич опрацював збірки документів у краківських бібліотеках Чорторійських та Ягеллонській, Василь Герасимчук, крім краківських бібліотек, студіював у Варшаві (бібліотеки ординацій Красінських та Замойських), Петербурзі (Публічна бібліотека), Іван Джиджора – у Москві і Харкові (Архів давньої малоросійської колегії, Архів Міністерства юстиції), Іван Кревецький – у Кракові, Варшаві.

Археографічна робота ускладнювалася через брак детальних каталогів, тому часто дослідники мали перегорнути безліч матеріалів, перш ніж натрапити на очікувані документи²⁷. Нерідко під рукою не було потрібних книг для довідок, наприклад, В.Герасимчук у Кракові не міг знайти в бібліотеках ні “Історії запорозьких козаків” Дмитра Яворницького, ні томів “Актів ЮЗР”²⁸.

Для праці в архівах слід було мати дозвіл. Особливо важко було його дістати у Росії. З цією метою направлялися звернення до Російської Академії наук, остання “ходатайствувала” перед відповідними установами, яким підпорядковувалися архівні заклади. Нерідко дозвіл видавав міністр юстиції або внутрішніх справ Росії²⁹. Не меншою тяганиною відзначалися й австро-угорські державні установи³⁰.

Незважаючи на різноманітні труднощі, комісія майже щороку висилала 3-4 дослідників на пошуки документів. 1907 р. було ухвалено

відрядити Федора Голійчука для праці в саксонських архівах над збіркою матеріалів про Пилипа Орлика. Пізніше до розвідки зазначеної теми підключився іноземний член комісії Альфред Єнсен, запропонувавши для друку збірку листів козацького гетьмана. Цього ж року І.Шпитковський почав збирати матеріал з історії Коліївщини у Кракові, а В'ячеслав Липинський – з історії козащини 1676-1709 рр. Останній, крім цього, висловив намір видати один том матеріалів з історії Хмельниччини – про становище шляхти і її участь у Хмельниччині.

1908 р. Філарет Колесса працював у стокгольмських архівах, зробив реєстр документів, дотичних козащині, зняв деякі копії. З-поміж інших (не членів комісії) на археографічних студіях були Богдан Бучинський, Роман Дашинич-Кульчицький, Микола Залізняк, Василь Матвіїв. В основному всі вони були учнями М.Грушевського.

С.Томашівський відпрацьовував матеріали періоду Хмельниччини у львівських та віденських архівах. 1910 р. на засіданні комісії він погодив проект видання витягів з мемуарів Радзивілла часів Хмельниччини. Коли ж з'ясувалося, що Краківська Академія наук планує видати рукопис цілком, то цей проект відпав.

1911 р. Археографічна комісія звернулася до Міністерства віровизнань і освіти через українську парламентську репрезентацію у Відні, щоб воно визнало С.Томашівського членом римського "Istituto austriaco di studii storici" для праці над матеріалами у Ватиканському архіві конгрегації пропаганди віри³¹. Прохання задовольнили і С.Томашівський протягом трьох місяців 1911 р. працював у цьому архіві.

Широка програма археографічної роботи потребувала великих матеріальних витрат. З 1896 р. Товариство отримувало від державних інститутів Австро-Угорської монархії 4,5 тис. золотих ринських. З цієї суми на потреби Археографічної комісії виділялося 1 тис.³² 1898 р. асигнування зросли до 1,5 тис. На початку століття сейм збільшує обсяг допомоги комісії до 3,0-3,5 тис. золотих ринських, також одноразово надходили кошти від Міністерства віровизнань і освіти. Спочатку виділяли половину із зазначеної суми, а другу половину передавали після докладних рахунків і звітів, що створювало додаткові перешкоди для отримання субсидій³³.

Бюджет комісії поступово зростав: 1900 р. він становив 3200 корон, 1901 р. – 4000, 1902 р. – 5000, але 1903 р. зменшився до 3,5 тис. корон, а 1909 р. знову зріс до 7 тис., але в середньому становив 5 тис корон. Цих коштів не вистачало, витрати комісії не покривалися державними субсидіями. Тільки на друк одного тому "Жерел" та "Пам'яток" витрачалося 3-4 тис. золотих ринських, хоча наклад одного випуску не перевищував 600 прим.

Значні кошти йшли на наукові екскурсії до закордонних архівів і бібліотек для пошуку джерельного матеріалу. На засіданні 25 лютого 1906 року комісія затвердила добові – 5 корон в Галичині і 9 корон – за кордоном³⁴. Щорічно на відрядження і копіювання документів витрачали

1,5-2 тис. корон. Значну частину з цієї суми Товариство покривало з прибутків від продажу шкільних підручників, оренди будинків, пожертв меценатів тощо.

1908 р. Олександр Грушевський, намагаючись глибше дослідити тему козаччини, висунув план видання актів, що стосувалися внутрішньої історії Гетьманщини³⁵. Матеріал мав ділитися на кілька груп: старшинське землеволодіння (правні умови), старшинське землеволодіння (економічні умови), монастирське господарство (умови юридичні та економічні), козаки і посполиті (правні умови, взаємні відносини двох верств), адміністративний устрій часів Гетьманщини, фінансова система, суд. Кожна група могла б становити один том архівного матеріалу на зразок “Жерел”, “а разом з тим складати в купі загальний начерк внутрішнього життя гетьманщини”³⁶. Хронологічно проект обіймав час від гетьманування Мазепи до скасування гетьманської влади. Професор Д.Багалій висловив думку, що Історико-філологічне товариство радо співпрацювало б з НТШ у справі видання актів з історії Гетьманщини.

До проблем внутрішнього устрою Гетьманщини звертається М.Грушевський. Він порушує питання про продовження видання “Дневника Якова Марковича” на засіданні комісії 9 червня 1910 р. За цю справу взяли Микола Василенко, а потім Вадим Модзалевський. Планувалося видати спочатку 4-6 томи, а пізніше перевидати 1-3 томи “Дневника” без пропусків. Друк передбачався в Києві, де розгорнуло свою діяльність організоване М.Грушевським Українське наукове товариство.

У руслі цього плану передбачалося видати “Генеральне слідство про маєтності”. М.Василенко 1912 р. приступив до копіювання матеріалів Стародубського полку³⁷. На останньому засіданні перед війною 1913 р. комісія ухвалила розпочати переговори з М.Василенком у справі видання договорів гетьманів з московським урядом.

Не всі проекти комісії вдалося здійснити через фінансові та інші труднощі. Тому велику цінність для історичної науки мають опубліковані матеріали серій “Жерела до історії України-Руси” та “Пам’ятки українсько-руської мови і літератури”. Розглянемо ж публікації, що розпочав М.Грушевський, видаючи перший том люстрацій руських земель.

Ще до приїзду до Львова 1894 р. М.Грушевський отримав ґрунтовну археографічну підготовку, працюючи над виданням актів Барського староства³⁸. Значну роль у його становленні як видавця документів і керівника археографічних занять відіграв Володимир Антонович – беззмінний редактор (1863-1882) видань Київської Археографічної комісії, під керівництвом якої видавався “Архив Юго-Западной России”³⁹.

Досвід Київської комісії М.Грушевський аналізував і творчо застосовував. До 50-літнього ювілею “однієї з найповажніших наукових інституцій України-Руси” він написав спеціальну оглядову статтю⁴⁰.

Заснована 1843 р. Київська Археографічна комісія за п’ятдесятилітню діяльність “своїми 60-ма томами поставила собі віковичний монумент”⁴¹.

А розпочала вона з пошуку і накопичення матеріалів. 1852 р. у Києві був заснований Центральний Архів при університеті, де було зібрано актові книги й матеріали до 1800 р. з усієї Правобережної України. Збірка складала 600 актових книг і 500 тис. окремих документів. Цього ж року вийшов друком перший том “Архива Юго-Западной России”. До цього видання комісії ще не мали певного плану, хоча у виборі матеріалів до друку видавці керувалися їх науковою цінністю⁴².

Починаючи з 1852 р. тогочасний редактор Микола Іванішев виробив нову програму систематичного видавництва. Акти мали видаватися окремими серіалами за змістом і кожний том мав містити документи до якоїсь однієї окремої справи чи питання, і до нього мала докладатися розправа⁴³.

М.Грушевський відзначив позитивні моменти цього плану: “Групування матеріалу в окремі томи по спеціальним справам примушувало, не задовільняючись збиранням того, що саме під руку йшло, до глибших розвідок... Заведені розправи, без котрих не видавалися матеріали, подавали громаді ґрунтовні монографії на основі сучасного матеріалу”⁴⁴. Водночас він бачив певні недоліки: часом археограф вишукував документи для однієї-двох тем і мало звертав увагу на матеріали з інших питань. Тому М.Грушевський пропонував видавати їх в окремих томах, де можна було друкувати окремі важливі документи, витяги з різних категорій актових книг тощо⁴⁵.

Перший том “Жерел” вийшов друком 1896 р., започаткувавши 4-томне видання люстрацій руських земель Речі Посполитої другої половини XVI ст.. До перших трьох томів увійшли акти люстрацій 1565-1566 рр., що “є найважливішою пам’яткою серед такого роду матеріалу, бо обіймають все-таки дуже велике число місцевостей, а заразом, в порівнянні з іншими описами, визначається значною докладністю і різноманітністю свого матеріалу”⁴⁶. До I тому включено люстрації староств Снятинського, Коломийського, Галицького, Тереховського, Рогатинського, Стрийського, Дрогобицького, Самбірського та Озиминської волості; до II-го тому – Перемишльського, Лежайського, Замхівського староств разом з жупами, що лежали на території Перемишльської землі, а також люстрації Сяноцької землі; до III-го – люстрації староств Красноставського, Холмського, Городельського, Грубешівського, Тишовецького, Грабовецького, Белзького, Сокальського, Кам’янського і Жидачівського. У цей том увійшли описи Олешицької волості і Городоцького староства, взяті з інвентаря доходів 1564 р., і яких немає в люстрації 1564-1565 рр.

М.Грушевський використав два джерела: звіт рогозинського старости Кшиштофа Соколовського – члена комісії, призначеної королем для складання люстрації (два томи матеріалів зберігалися в Архиві міністерства юстиції в Москві) та звіт з тієї ж люстрації – інвентар доходів – хенцинського старости Станіслава Дембінського (зберігався в Архиві скарбу коронного у Варшаві)⁴⁷.

Прогалини в матеріалах звіту К.Соколовського доповнювалися

текстами зі звіту С.Дембінського. Наприклад, з його звіту включено описи Самбірського староства та деяких сіл з інших староств, що були опущені в люстрації К.Соколовського.

До останнього тому цієї серії (VII-го тому “Жерел”) М.Грушевський подав описи королівщин руських земель 1570 р. Далі планувалося видавати інвентарі XVI ст., вже були готові копії, а публікація була “тільки питанням часу”⁴⁸. Кожному тому передувала розвідка М.Грушевського, в якій аналізувався економічний стан селянських господарств. Розвідки побудовані виключно на основі матеріалів тому. М.Грушевський у всіх вступних статтях студіює аналогічну низку питань: категорії селян, їхній економічний добробут, форми землеволодіння, число селянських ґрунтів, оподаткування.

Один з рецензентів⁴⁹ закидав авторові “брак ширших висновків” у цих статтях. М.Грушевський відповів критикові, висловивши своє методологічне кредо: “Як робилися такі загальні виводи? Ловилося кілька випадкових виказів, їх а рґіогі уважано за показчики загальних норм, і от на підставі кількох таких показчиків готові “середні цифри”... Спішитися з такими загальними виводами, маючи під руками величезний матеріал, що каждою цифрою протестує проти таких генералізацій... – було б не науково”⁵⁰.

Четвертим томом “Жерел” Археографічна комісія започаткувала нову серію під загальною назвою “Матеріали до історії Галичини”. Видавець С.Томашівський вибрав період, що доволі тісно “лучиться з політичним життям цілої України-Руси” – час діяльності Богдана Хмельницького (1648-1657)⁵¹. Перший том “Матеріалів”⁵² вміщує переважно документальний фактичний матеріал повстань в Галичині з червня 1648 до червня 1649 р.

Джерельний матеріал, викладений С.Томашівським за хронологією, можна поділити на три частини згідно з тематикою. Першу частину становлять ухвали шляхетських сеймиків, що відбувалися в Белзі, Галичі і Судовій Вишні в 1648-1649 рр., універсали польського короля Яна Казимира і його урядників.

Найбільшу частину складають реляції, скарги, протести проти селян, міщан та шляхтичів, які брали участь у повстаннях, що розпочалися в цей період на теренах Галичини. Третю частину складають листи і мемуари львівського міщанина Самуїла Кушевича про події Визвольної війни у Галичині. Найцікавіші документи – це опис облоги Львова козацькими військами 1648 р., список про оплату викупу з міста та листи, в яких С.Кушевич описує сучасні йому події.

Актовий матеріал опрацьовано з гродських книг Львова, Жидачева, Теремовлі, Галича, Перемишля, Сянока, Белза та львівських міських книг. Листи С.Кушевича С.Томашівський розшукав у бібліотеці Оссолінських. Більшість актів укладач видав у повному обсязі, але є й витяги з документів з викладом українською мовою короткого змісту пропущеного тексту. Такий метод можна пояснити значною кількістю однотипних

документів, трафаретні звороти які не потребували повторення. Том розпочинається вступною розвідкою “З життя галицько-руських сеймиків”, у якій автор вичерпує тільки один аспект теми, залишаючи для дослідів інші⁵³.

У другому томі галицьких матеріалів С.Томашівський продовжує подання актових документів з червня 1649 р. до 1651 р. Матеріал загалом поділений на дві частини. У першій вміщено продовження актів переважно політичного характеру: скарги шляхтичів, ксьондзів, міщан, євреїв-орендарів на селян, міщан за пограбування, побиття і вбивства. В цю групу документів також входять кілька універсалів Яна Казимира про конфіскацію майна у шляхтичів, що брали участь у повстаннях, а також інструкції воеводських сеймиків для своїх послів.

У другій частині подається матеріал про економічний стан галицьких земель 1649-1650 рр. Найбільш важливі - це масові актові матеріали: заяви селян і міщан про неможливість сплачувати податки у казну в повному обсязі або й повну неспроможність платити будь-які податки. На основі цієї джерельної бази С.Томашівський написав вступну статтю про економічне і демографічне становище у Львівській землі Руського воеводства⁵⁴. Але, як і в попередньому томі, його стаття не охопила повністю матеріал, залишаючи дослідникам можливість далі працювати над аналізом і узагальненням джерел.

Щоб вмістити якомога більше інформативних даних, у виданні С.Томашівський частково використовував нову форму подачі актів – реєстри. Також видавець відступив “від попереднього повного виписування всіх імен селян-революціонерів, а то з огляду на непевність їх щодо числа і часу наводяться тільки цікавіші з огляду на соціальне становище”⁵⁵.

По виході другого тому “матеріалів до історії Галичини” публікація актового матеріалу за 1648-1657 рр. припинилася, оскільки розпочалася праця над виданням корпусу козацьких документів. У III-му томі С.Томашівський обмежився публікацією лише тогочасних літературних пам’ятників, генетично зв’язаних з Галичиною. У цей том увійшли: фрагменти історичного оповідання львівського міщанина Самуїла Кушевича про козацькі війни 1648-1655 рр., збірка літописних записок у Львівських латинських монастирях про ті часи, оповідання С.Кушевича про похід семигородського князя Юрія II Ракоці в Польщу 1654 р. Крім цього упорядник, після передмови і вступної розвідки, вміщує опис облоги козаками Замостя⁵⁶, а в додатку – витяги з щоденника С.Кушевича від 1657 р. про події походу Юрія II Ракоці в Польщу: його листування з львівським магістратом про здачу міста⁵⁷.

Відповідно до принципів роботи Археографічної комісії С.Томашівський відкриває том вступною розвідкою “Між Пилявцями і Замостям”, оперту на широке коло джерел і літератури⁵⁸.

Систематичні студії над матеріалами до корпусу козацьких джерел, розпочаті 1905 р., дали свій перший результат 1908 р., коли вийшов друком

I-й том “Матеріалів до історії козащини”, підготовлений Іваном Крип’якевичем. Документи походили з трьох бібліотек: князів Чарторийських, Академії наук у Кракові й Оссолінських у Львові. Оригіналів збереглося небагато, більшість – копії документів XVI, а частина – XVIII і XIX ст.. Хронологічно збірка охоплює 1531-1632 рр.

Акти умовно розділено укладачем на такі групи:

1. Листи й інструкції українських гетьманів (10).
2. Листи до козаків: королівські, соймових послів, разом (8).
3. Акти комісій для козацьких справ (3).
4. Королівські листи, пропозиції, інструкції для соймів, урядників, до турецького уряду (46).
5. Інструкції соймиків (30).
6. Промови на соймах, щоденники соймові (9).
7. Матеріали, проекти і т.д. (11).
8. Військові рахунки і реєстри (6).
9. Листи різних осіб (40).
10. Листи чужих держав: Туреччини, волоського воєводи, татар (59).
11. Інструкції, звіти, звістки різного змісту (11)⁵⁹.

Перший том “Матеріалів до історії козащини” отримав схвальні відгуки рецензентів⁶⁰. Особливо відзначалась щаслива наукова знахідка І.Крип’якевича, що докорінно змінила погляди дослідників на ранній період історії козацтва. Йдеться про грамоту, видану польським королем Стефаном Баторієм у Ризі від 9 квітня 1582 р., що забороняла українським урядникам підпорядковувати козаків своїй юрисдикції, обкладати їх податками і брати собі залишене після їхньої смерті майно⁶¹. Як і до кожного тому “Жерел”, упорядник вмістив у “Матеріалах...” вступну розвідку і покажчики.

У козацькій серії вийшло ще два томи. М.Кордуба тривалий час займався розшуками матеріалів про зносини Богдана Хмельницького з семигородським князем Юрієм II Ракоці. З часом його збірка поповнилася новими документами і склала цілий том матеріалів про міжнародне становище та дипломатичні стосунки козацької держави⁶². Видавець скористався документами державного архіву у Відні (відділи Polonica і Turcsica, частини венеціанського архіву, перевезеного в час її окупації Австрією – *Dispacci di Germania*), архіву міністерства закордонних справ у Москві, рукописами бібліотеки Оссолінських у Львові.

Опубліковані документи торкаються різноманітних тем: вибори польського короля 1648 р., семигородські взаємини Польщі, Юрій II Ракоці і його польська політика, віденський двір у стосунках з Польщею та ін.. Причому козацька тема досить виразно простежується на тлі міждержавних стосунків того часу.

Автор видання значно скорочує поодинокі документи, бо “історична вага багатьох актів лежить не так в дословнім тексті, як радше їх змісті”⁶³. Тому український текст, часто вклинюється в мову акту. Заголовки

документів подаються українською, латинською, німецькою та польською мовами досить лаконічно. Наприклад: “М.Сагредо до сіньорії. Відень. 17 вересня 1649 р.”⁶⁴.

Як виглядали козацькі справи за часів Б.Хмельницького очима папських нунціїв у Варшаві Джованні та Торреса (1648-1652) і Петра Відоні (1652-1657), показав Стефан Томашівський у XVI томі “Жерел”⁶⁵. Для збирання матеріалів С.Томашівський двічі побував у Ризі, працював у ватиканських архівах. Перший раз – у квітні-травні 1910 р. і другий – за іменуванням міністерства віровизнань і освіти протягом 3-х місяців 1911 р. (середина жовтня-середина січня). Для “кращих цілей української історіографії” він використав відділ нунціатур, де містилося найбільше матеріалу з української історії, а донесення нунціїв з Польщі давали досить систематичний огляд подій на Україні⁶⁶. С.Томашівський за цей час докладно оглянув нунціатури за 1648-1660 рр., опрацьовуючи матеріал “тройким способом, роблячи: повні копії, ексцерпти і реєстри – відповідно до ваги акту чи документу”⁶⁷. З великої кількості документів, число яких сягало 1000, видавець вибрав найцінніші в історичному плані, що увійшли до тому “Ватиканських матеріалів до історії України”⁶⁸. На жаль, до цього тому не було підготовлено ні вступної розвідки, ні покажчиків.

Останнім томом серії “Жерел” стало видання четвертого тому щоденника козацького старшини XVIII ст. Якова Марковича⁶⁹. Ідея продовжити це важливе для історіографії Гетьманщини видання належала М.Василенкові і М.Грушевському. Останній запропонував здійснити видання силами археографічної комісії НТШ у Львові. “Найбільш відповідним кандидатом на редакцію був В.Модзалевський, зв’язаний з Чернігівщиною, де в родинному маєтку Марковичів в селі Сварові, на Глухівщині, знаходився дорогоцінний манускрипт цього пам’ятника”⁷⁰. Як безпосередній виконавець проекту В.Модзалевський пропонував скласти до тому покажчики⁷¹, але М.Грушевський та М.Василенко вважали за доцільне зробити це після реалізації всього видання, тобто видруку IV і повторного друку I-III томів “Дневника”. З цієї самої причини В.Модзалевський не підготував великої вступної розвідки⁷².

Значну участь у виданні “Дневника” Марковича взяв М.Василенко: на завершальному етапі підготовки матеріалів до друку він вичитував і звіряв коректуру з оригіналом⁷³. Після видання одного тому 1913 р. справа зупинилася через непорозуміння в питаннях фінансування⁷⁴.

Другим великим серійним видання Археографічної комісії були “Пам’ятки українсько-руської мови і літератури”. Ідея цього видання виникла одночасно з задумом “Жерел”. Першим значним проектом серії, що почав реалізовуватися, став проект видання апокрифічних оповідань з місцевих рукописів XV-XVIII ст.⁷⁵ І.Франко виклав план ще на початку 1895 р. на засіданні Філологічної секції Товариства, а з утворенням Археографічної комісії це видання перейшло у її руки.

Ось як І.Франко пояснює потребу цієї праці: “Розвій освіти і

національного почуття в останньому віці зродив і у нас, між іншим, також пошану до пам'яток давнього життя нашої нації, зродив бажання збирати те, що можна зібрати..., а на підставі того зібраного матеріалу вникнути якомога в глиб душі тих давніх поколінь... І цікава річ, що чим більше призбирується у нас тих пам'яток, чим докладніше ми з ними ознайомлюємося, тим ясніше виринає і зазначається у нас думка про одноцільність, неперервну суцільність духовної традиції і духовних інтересів на протязі нашої довговікової історії... Чуючи себе нацією суспільною і солідарною в духовних та економічних інтересах, ми знайдемо тоді в собі самих, в нашій солідарності той огонь і запал до праці, котрого нам тепер так часто не стає, знайдемо і всі цілою суттю відчуємо той спільний ідеал, котрого брак так многих з нас гонить на поклони чужим богам”⁷⁶.

П'ять великих томів цього найбільшого корпусу матеріалів, що вдалося зреалізувати комісії, виходили протягом 14 років (1896-1910). Титанічних зусиль доклав Великий Каменярь в опрацювання багатьох рукописів, що вміщували апокрифічні оповідання.

Видавнича робота йшла за детально розробленим планом. У перший том “Пам'яток” видавець включив старозавітні апокрифічні оповідання, а другий і третій – новозавітні (апокрифічні євангелія і діяння апостолів), у четвертий – есхатологічні апокрифи (катехизиси, апокрифи про святі обряди, загробне життя і про майбутній кінець світу)⁷⁷, в п'ятий – апокрифічні оповідання, вибрані з “Житій святих” та інших джерел. Хоча зроблено було дуже багато, але остаточно проект не вдалося завершити; опрацювання “Житій святих” тільки почалося, до того ж І.Франко мав на меті включити у видання “Повісти і апологи світського змісту”⁷⁸ (походження. – М.К.)

Упорядник видав матеріал за принципами, виробленими Археографічною комісією – друкувати “слово в слово і буква в букву”. Текст відтворювався церковнослов'янською кирилицею – “подобизною старого друку”. За змогою подавалися різночитання і редакції інших рукописів і друків (частково латинською та грецькою мовами)⁷⁹. За текстом публікації І.Франко часто робив невеликий коментар, відсилав читача до спеціальної літератури.

Велику допомогу в аналізі матеріалу отримували дослідники після ознайомлення з науковими розвідками, вміщеними на початку кожного тому (за винятком останнього). Ці розвідки написані в одному ключі, що важливо з огляду на систематизування матеріалів п'ятитомного кодексу, апокрифів. Ось питання, що І.Франко студіював у своїх статтях: загальне поняття про апокрифи, індекси апокрифічних творів, збірки і видання апокрифічних оповідань, історіографія теми (автор простудіював не тільки слов'янську наукову літературу, але й західноєвропейську та грецьку), впливи апокрифічних текстів на літературу у слов'ян і в Західній Європі.

Наукова цінність Франкового видання апокрифів зумовлюється й показчиками, підготовленими майже до кожного тому – це показчики осіб

і місць, згаданих у текстах; письменників і творів, використаних видавцем; “легендових і казкових мотивів”; неясних або рідковживаних слів⁸⁰.

Після довгих років обговорень і дискусій 1906 р., К.Студинський видав перший том “Пам’яток полемічного письменства кінця XIV і початку XVII ст.” Остаточо, після третьої редакції, до цього тому увійшли стародруки: I. Бенедикта Гербеста: “Wypisanie drogi” (1567 р.) II. Щасного Жебровського: “Kaokol, ktory gozsiewa Stephanek Zizania”. (Вільно, 1595 р.) III. Стефана Зизанія “Казан’є св.Кирила о Антихристѣ” (Вільно, 1596 р.) – в паралельному польсько-руському тексті. IV. Невідомий твір Клірика Острозького (1599 р.) V. Іпатія Потія “Relacie y uwazenie” (1609 р.) VI. Рукопис Мелетія Смотрицького з 1609 р.”⁸¹.

У великій вступній статті К.Студинський детально аналізує опубліковані стародруки і рукописи, пояснюючи незрозумілі місця літературно-історичного характеру⁸². На жаль, наступний том з серії пам’яток полемічної літератури не вийшов друком.

У XII-му томі “Пам’яток” В.Перетц помістив вірші українського поета XVIII ст. Климента Зинов’єва. У передуючій матеріалом розвідці автор подає літературу про поета (статті і видання його віршів Пантелеймона Куліша, Олександра Марковича), біографічні відомості про Климента Зинов’єва, сліди літературних впливів і традицій у його віршах⁸³.

Наступний і останній, восьмий том “Пам’яток”, вийшов з перервою аж у 18 років - 1930 р., незадовго до припинення діяльності Археографічної комісії. Характерно, що упорядник тому “З української драматичної літератури XVII-XVIII ст.” Ярослав Гординський не був членом комісії, та й основна підготовча робота (обговорення, затвердження плану видання) лягла на плечі Філологічної комісії Товариства. Все це позначилося на виданні: незначну частину тому складають драматичні твори з Дернівського рукопису, решта - статті Я.Гординського про тексти драм і різдвяних віршів з Дернівського рукопису (“Дернівська різдвяна вірша”, “Інтермедії з Дернівського збірника”), загальна характеристика української великодньої драми (“Великодня драма”), характеристика української інтермедії, її взаємовпливи з польською драмою (“Польський вплив в українських інтермедіях”), а також вплив української драми на літературу (“Зв’язок української інтермедії з українською літературою”)⁸⁴. Тому важко визнати це видання цілком археографічним.

Крім серійних публікацій кілька видань джерельних матеріалів вийшло поза серіями “Жерел” чи “Пам’яток”⁸⁵, але під маркою Археографічної комісії НТШ: факсимільне видання “Кобзаря” Т.Шевченка від 1840 р., згадане ювілейне видання “Енеїди” Івана Котляревського, “Матеріали до історії суспільно-політичних й економічних відносин Західної України” М.Грушевського та деякі інші. Багато проектів комісії так і залишалися нереалізованими за браком коштів. В особливо скрутне становище комісія потрапила у роки Першої світової війни⁸⁶. Частина зібраних і готових до друку документів тоді пропала.

Після війни публікаторська діяльність комісії майже припинилася внаслідок неприхильного ставлення польських урядових чиновників і відсутності будь-якої фінансової підтримки з їхнього боку Науковому товариству імені Шевченка.

У цей час АК НТШ, залишивши нереальні публікаторські проекти, взялася за малорозроблену, але важливу справу збирання краєзнавчих матеріалів. На засіданні 3 березня 1920 р. члени комісії схвалили проект складання історично-географічного словника Західної України, що його запропонував Мирон Кордуба⁸⁷. 12 березня 1920 р. члени комісії схвалили й план-питальник збирання матеріалу до цього словника, що складався з 26 пунктів; збирач мав записати народні назви села (“оселі”), вулиць, доріг, роздоріж, площ, кутів, фільварків, млинів, окремих дворів, городів, сіножатей, полонини, рік, криниць, джерел, пагорбів, лісів, копалень, долин, печер, церков⁸⁸.

Опублікований в часописі “Стара Україна” та кількох львівських газетах питальник заохотив патріотів-ентузіастів до краєзнавчої праці⁸⁹.

Значно кращі обставини для археографічної роботи склалися у Києві, коли 1921 р. об’єдналися в єдину Археографічну комісію Всеукраїнської академії наук Київська комісія для розбору давніх актів та Археографічна комісія при історично-філологічному відділі УАН (1919). З поверненням 1924 р. на Велику Україну М.Грушевський залучив до співпраці кількох членів Археографічної комісії НТШ у Львові: М.Кордубу, В.Герасимчука, С.Студинського, М.Возняка. У другій половині 20-х років ХХ ст. усі вони стали дійсними членами Археографічної комісії з історії Західної України. В результаті співпраці київських і львівських вчених, зокрема К.Студинського та М.Возняка, 1928 р. вийшов друком том листування Михайла Драгоманова та Івана Франка⁹⁰.

Одним з найближчих завдань новоорганізованої комісії було продовження видання корпусу документів з історії козаччини, припиненого у Львові. Активними учасниками цього проекту стали М.Кордуба і В.Герасимчук, під керівництвом яких “копіювалися акти до 1651-1665 рр. збірок львівського закладу Оссолінських і бібліотеки Дідушицьких, тек Нарушевича, збірок Піночі і Русецьких краківського магістрату, рукописів Ягеллонської бібліотеки і музею кн.Чарторийських, у Кракові, далі з колекцій, перевезених з бібліотек СРСР до Варшави”⁹¹.

Наприкінці 20-х – на початку 30-х років політична ситуація в Україні змінилася. Завершилась політика українізації, ідеологічні “щупальця” тоталітарного режиму остаточно проникли в історичну науку. Відтепер партійні історики не потребували публікацій історичних документів, що суперечили б ідеологічній канві історичного розвитку. За таких обставин цілком готова до видання збірка В.Герасимчука не потрапила до друку.

В не менш складну ситуацію в 30-х рр. потрапила у Польщі Археографічна комісія НТШ у Львові, що фактично припинила свою діяльність⁹².

За порівняно короткий період існування (близько 40 років) АК НТШ як наукова інституція залишила помітний слід в українській історичній науці. Більше 20 томів джерельних праць красномовно свідчать про плідність наукової роботи⁹³.

Керівником і організатором багатьох проектів комісії був визначний історик України Михайло Грушевський. У діяльності комісії він використав досвід Київської Археографічної комісії. М.Грушевському вдалося залучити до співпраці майже всіх видатних істориків-україністів того часу.

З самого початку існування комісія виробила тверді принципи публікації джерел: “друкувати буква в букву, нічого не змінюючи, навіть блудів”⁹⁴, упорядковувалося написання великої літери, знаки пунктуації відповідали сучасним правилам. У вступній частині подавався детальний опис рукописів, що публікувалися, вміщувалася ґрунтовна розвідка, побудована в основному на джерелах публікованого тому. Майже до всіх видань готувалися покажчики імен, географічний та тематичний.

Документи видавалися суцільним масивом (“Люстрації”), систематизованими збірниками (“Апокрифи”), з використанням скорочень і реєстрів (“Галицькі акти”).

Робота комісії дала поштовх для реалізації фундаментальних досліджень М.Грушевського, С.Томашівського, І.Крип’якевича, В.Липинського, В.Герасимчука та інших відомих істориків України.

Перервана у 30-ті роки діяльність АК НТШ відновилася 2 лютого 1992 р. Її історія продовжується.

¹ Утворення комісії в літературі датується по різному: М.Довнар-Запольський називає 1894 р. (див.: *Довнар-Запольський М.* К истории экономического быта Галиции в XVI веке // ЖМНП. – 1898. – Ч.1. – С.146; В.Гнатюк – 1895 р. (див.: *Гнатюк В.* Наукове Товариство імені Шевченка (1873-1923 рр.). – Мюнхен, 1984. – 2-ге вид. – С.50). Навіть М.Грушевський називає роком заснування комісії 1895 р. (див.: *Грушевський М.* Дотеперішній розвій Наукового Товариства імені Шевченка // Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка. – Львів, 1900. – Ч.1. – С.12; далі – Хроніка). Але насправді комісія утворилася 15 січня 1896 р. (див.: *З Товариства // ЗНТШ.* – 1896. – Т.9. – С.2).

² ЦДІА України в м.Львові. – Ф.309; Наукове Товариство ім.Шевченка. – Оп.1. – Спр.12. - Арк.7 зв. Проект планувалося надрукувати у п'ятому томі ЗНТШ, але друком він вийшов тільки у малотиражній відбитці звіту Товариства за 1891 р.: *Грушевський М.* Про видання джерел до історії українсько-руської (Записка до віділу) // Sprawozdanie z діяльності віділу і секцій Наукового товариства ім.Шевченка у Львові за час від загальних зборів дня 11 травня 1893 р. до 31 грудня 1894 р. – Львів, 1895. – С.12-16. Репринг див.: *Едиційна археографія в Україні у XIX-XX ст.: Плани, проекти, програми видань.* – Київ, 1993. – Вип.1. – С.150-154. Б.Крупницький, що досліджував археографічну діяльність М.Грушевського, зовсім не згадує про цей проект, див.: *Krupnycki Die archaographische Tätigkeit M.Hruschews'kyjs // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven.* – Breslau, 1935. – Bd.11. – H 3/4. – S.610-621.

³ *Грушевський М.* Передмова // *Жерела до історії України-Руси* (видає комісія Археографічна Наукового Товариства імені Шевченка. – Львів, 1895. – Т.1. – С.1 (далі - Жерела).

⁴ *Грушевський М.* Про видання джерел... – С.153-154.

⁵ Там само. – С.151. У дальшому викладі ми не будемо розглядати невеликі джерельні публікації, оскільки Археографічна комісія зосередила свою працю виключно на публікації серійних видань.

⁶ Головацкий Я. Исторический очерк основания Галицко-руської Матиць. – Львов, 1850. – С.57; Грушевський М. Передмова // Жерела. – Львів, 1895. – Т.1. – С.1.

⁷ Див.: Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России (издал А.Петрушевич). – Львов, 1875; Юбилейное издание в честь 300-летия основания Львовского ставропигийского братства. – Львов, 1886; Monumenta Confraternitatis Stauropigianaе Leopoliensis. – Leopoli, 1895-1898. – Т.1-2.

⁸ У недавно виданій розвідці Івана Крип'якевича неточно вказано час прийняття О.Целевича і І.Шпитковського в члени комісії. – 1911 р. (див.: Крип'якевич І. Історико-філософська секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894-1913 рр. // ЗНТШ. – 1992. – Т.222. – С.408).

⁹ 1936 р. у структурі НТШ утворилася Історико-джерелознавча комісія, що фактично заступила Археографічну, див.: Діяльність секцій і наукових комісій // Хроніка. – Львів, 1937. – Ч.73. – С.51.

¹⁰ У І.Крип'якевича неточно пораховано – 71 (див.: Крип'якевич І. Історико-філософська секція... – С.108).

¹¹ Плани, проекти, проспекти видань комісії див.: Єдиційна археографія... – С.53-66. Огляд засідань обмежуємо періодом з 15 січня 1896 р. до 21 травня 1913 р., за який збереглися протоколи засідань (ЦДІА України в м.Львові. – Ф.309, оп.1, спр.42). Майже без купюр вони опубліковані в ЗНТШ (т.10-23) та хроніці (ч.1-55).

¹² Грушевський М. Про видання джерел... – С.150-154.

¹³ Там само. – С.151-153.

¹⁴ 1 том “Жерел” вийшов до утворення комісії – 1895 р.

¹⁵ ЦДІА України в м.Львові. – Ф.309, оп.1, спр.42. – Арк.14-14зв.

¹⁶ Там само. – Арк.34зв.

¹⁷ Засідання комісії. Археографічна комісія // Хроніка. – Львів, 1092. – Ч.12. – С.18-19.

¹⁸ Про остаточний видавничий варіант збірки див. нижче. – С.65.

¹⁹ Твори Ю.Федьковича вийшли у серії філологічної секції “Українсько-руська бібліотека”: Писання Осипа Юрія Федьковича. Перше повне і критичне видання / Упор. І.Франко, О.Колесса. – Львів. 1902-1928. – Т.1-4.

²⁰ Цю ідею було зреалізовано дещо пізніше, див.: Титов Хв. Матеріали до історії книжної справи на Україні в XVI-XVII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків. – К., 1924.

²¹ Засідання Археографічної комісії // Хроніка. – Львів, 1912. – Ч.25. – С.15.

²² Засідання Археографічної комісії // Хроніка. – Львів, 1904. – Ч.20. – С.9.

²³ Про археографічну діяльність М.Костомарова див.: Крип'якевич І. Археографічні праці Миколи Костомарова // ЗНТШ. – 1918. – Т.126-127. – С.105-140.

²⁴ Записка, предложена Археографічній комісії проф. Грушевським в справі видання корпусу матеріалів до історії козаччини // Хроніка. – Львів, 1905. – Ч.24. – С.19-21.

²⁵ Там само. – С.20.

²⁶ Там само. – С.19.

²⁷ ЦДІА України в м.Львові. – Ф.309, оп.1, спр.986. – Арк.1.

²⁸ Там само.

²⁹ Загальні збори (дня 30 квітня 1907 р.) // Хроніка. – Львів, 1907. – Ч.31. – С.3; ЦДІА України в м.Львові. – Ф.309, оп.1, спр.154. – Арк.9-10.

³⁰ Грушевський М. Передмова // Жерела. – Львів, 1893. – Т.8. – С.8

³¹ ЦДІА України в м. Львові. – Ф.309, оп.1, спр. 83. – Арк. 1-2.

³² Грушевський М. Наукове товариство імені Шевченка // Літературно-науковий вісник. – 1900. – Т.9. – Кн.3. – С.191-192 (Далі – ЛНВ).

- ³³ ЦДІА України в м. Львові. – Ф.309, оп.1, спр.59. – Арк.30-30зв.
- ³⁴ Там само. – Спр.42. – Арк.63зв.
- ³⁵ Грушевський О. План видання актів з внутрішньої історії Гетьманщини // Хроніка. – Львів, 1908. – Ч.36. – С.23-27.
- ³⁶ Там само. – С.27.
- ³⁷ З грудня 1913 р. видання цієї пам'ятки взяло на себе Українське наукове товариство у Києві (ЦНБ НАН України, В.Р. – Ф.Х, спр.32919. – Арк.58зв., 62, 63, 65зв.) 1929 р. це видання здійснила під редакцією Катерини Лазаревської Археографічна комісія Всеукраїнської Академії наук: Український архів. Т.1. Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку. – К., 1929.
- ³⁸ Акты Барского староства XV-XVIII вв. // Архив ЮЗР. – К., 1893-1894. – Ч.VIII. – Т.1-2.
- ³⁹ Про археографічну діяльність В.Ангоновича див.: Ткаченко М. Археографічні студії Володимира Ангоновича // Український археографічний збірник. – К., 1930. – Т.3. – С.325-346.
- ⁴⁰ Грушевський М. П'ятдесятиліття Київської Археографічної комісії // ЗНТШ. – 1894. – Т.3. – С.211-221.
- ⁴¹ Там само. – С.220.
- ⁴² Див. наприклад: Памятники, изданные Временною Комиссиею для разбора древних актов. – Киев, 1845-1859. – Т.1-4; Жизнь Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Вольни. – К., 1849. – Т.1-2; Легопись событий в Юго-Западной России в XVII в. / Составил Самойл Величко. – К., 1848-1864. – Т.1-4.
- ⁴³ Грушевський М. П'ятдесятиліття... – С.214-215.
- ⁴⁴ Там само. – С.215-216.
- ⁴⁵ Грушевський часто публікував в Записках НТШ окремі цікаві документи або невеликі добірки (див.: Прицак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. – Кембрідж, 1991. – С.51).
- ⁴⁶ Грушевський М. Передмова // Жерела. – Т.1. – С.3
- ⁴⁷ Там само.
- ⁴⁸ Грушевський М. Передмова // Жерела. – Т.7. – С.11.
- ⁴⁹ Див.: Щербина В. [Рец. на:] Жерела. – Т.1 // Киевская старина. – 1896. – №7/8. – С.40-41; 1898. – №1. – С.26-27.
- ⁵⁰ Грушевський М. Передмова // Жерела. – Львів, 1900. – Т.3. – С.2
- ⁵¹ Томашівський С. Передмова // Жерела. – Львів, 1898. – Т.4. – С.5.
- ⁵² Певну складність викликає подвійна нумерація томів: 4 том “Жерел” – це 1 том “Матеріалів” і т.д. У виносках для зручності нами подано тільки титула “Жерел”.
- ⁵³ Томашівський С. З життя галицько-руських сеймиків // Жерела. – Львів, 1898. – Т.4. – С.1-36. Оpubлікований матеріал автор опрацював в окремих розвідках: Томашівський С. Самуїл Кушевич райця львівський і його записна книжка // ЗНТШ. – 1897. – Т.15. – С.1-24; Його ж. Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р. // ЗНТШ. – 1898. – Т.23-24. – С.1-138.
- ⁵⁴ Томашівський С. Погляд на стан людности Львівської землі в половині XVII ст. // Жерела. – Львів, 1901. – Т.5. – С.1-52.
- ⁵⁵ Томашівський С. Передмова // Жерела. – Львів, 1913. – Т.6. – С.1.
- ⁵⁶ Obsidio Zamoscana a Joanne Bytomski // Жерела. – Львів, 1913. – Т.6. – С.137-151.
- ⁵⁷ З діяря С.Кушевича 1657 р. // Жерела. – Т.6. – С.221-226.
- ⁵⁸ Томашівський С. Між Пилявцями і Замостям // Жерела. Т. 6. – С. 1-136.
- ⁵⁹ Крип'якевич І. Вступне слово до тому “Матеріалів” // Жерела – Львів, 1908 – Т.8 – С.10.
- ⁶⁰ Див.: Жукович П.Н. [Рец. на:] Матеріали до історії української козаччини. – Т.1 // ЖМНП. – 1909. – №11. – С.232-238; Томашівський С. [Рец. на:] Матеріали до історії української козаччини. – Т.1 // ЛНВ. – 1909. – Т.45. – Кн.3. – С.691-692.
- ⁶¹ Жерела. – Львів, 1908. – Т.8. – С.53.

⁶² Там само. – Т.12. Акти до Хмельниччини (1648-1657).

⁶³ Кордуби М. Переднє слово // Там само. – Т.12. – С. VI.

⁶⁴ Там само. – Т.12. – С.120.

⁶⁵ Там само. – Т.16. Нумерація томів серії довільна (черговими були перші вісім томів, далі вийшли томи XII, XVI, XXII, оскільки вони видавалися за готовністю до друку, а не за хронологією).

⁶⁶ Тимчасове справозданє з археографічних занять у Ватіканськiм архiвi в Римi // Хронiка. – Львiв, 1912. – Ч.50. – С.16.

⁶⁷ Там само. – С.17.

⁶⁸ С. Томашівський, напевно, не помітив аналогічного видання документів, здійсненого 1916 р. з археографічної спадщини В.Антоновича (див.: Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов. – Киев, 1916. – Вып.2. – С.1-181)

⁶⁹ Жерела. – Київ-Львів, 1913. – Т.22.

⁷⁰ Оглоблин О. Микола Василенко й Вадим Модзалевський (за неопублікованими матеріалами) // Український історик. – Нью-Йорк, Мюнхен, 1966. – №3/4. – С.16.

⁷¹ ЦДІА України в м.Києві. – Ф.1235: М.Грушевський, оп.1, спр.375. – Арк.65.

⁷² ЦДАВО України. – Ф.3974: М.Василенко, оп.1, спр.18. – Арк.63в.

⁷³ Там само. – С.21.

⁷⁴ Оглоблин О. Микола Василенко... – С.17.

⁷⁵ Дехто з рецензентів (див.: *Истрич В.Н.* Новый сборник ветхозаветных апокрифов // ЖМНП. – 1898. – №1. – С.112-133; *Щербина В.* [Рец. на:] Пам'ятки. – Т.1 // Киевская старина. – 1897. – №1. – С.75-76) зробили закид автору в ігноруванні початкових редакцій апокрифів. Але І.Франко у передмові зазначав: “Значить мені не ходить оте, щоби віднаходити по змозі найстаршу редакцію даного пам'ятника, а противно, для мойого плану важніші, власне найновіші, так сказати, найбільше популярні українсько-руські його переробки. План цей вплив до того не апріорно, з якоїсь доктрини, а з тої обставини, що власне такі новітні рукописи знайшлися у мене під рукою...” (*Франко І.* Передмова. // Пам'ятки українсько-руської мови і літератури. – Т.1. – С.ІІІ). (Далі – Пам'ятки...).

⁷⁶ *Франко І.* Передмова // Пам'ятки. – Львів, 1896. – Т.1. – С.1.

⁷⁷ Спочатку четвертий том “Апокрифів” мав ширший план, але після дискусії на засіданні Археографічної комісії 3 квітня 1907 р. І.Франко погодився “дати томові більше одноцільний зміст”, не включаючи в цей том апокрифічні молитви, заклинання, ворожіння і чарівні книги, звістки про природу (ЦДІА України в м.Львові. – Ф.309, оп.1, спр.42. – Арк.57зв.)

⁷⁸ *Франко І.* Передмова // Пам'ятки... – Т.1. – С.2-3.

⁷⁹ В.Істрин (див.: *Истрич В.П.* Указ.соч. – С.122-123) намагався применшити значення такого підходу, зазначаючи, що це “сізіфова праця”, вкладена видавцем у пошуки різночитань. На його думку, редакції і різночитання слід шукати при спробі віднайти початкові варіанти текстів. Можна погодитися з рецензентом з огляду на історичний аспект, але не варто применшувати мовознавче значення публікації різночитань.

⁸⁰ Велика кількість рецензій свідчить про значний резонанс “Апокрифів” у наукових колах, крім згаданих (див.: *Студинський К.* [Рец. на:] Пам'ятки українсько-руської мови та літератури. – Т.1 // *Kwartalnik Historyczny.* – 1897. – С.815-816; *Брукнер А.* [Рец. на:] Пам'ятки українсько-руської мови та літератури. – Т.1 // *Kwartalnik Historyczny.* – 1898. – С.304-306; *Качановський В.* [Рец.на:] Пам'ятки українсько-руської мови та літератури. – Т.2-3 // *Киевская старина.* – 1900. – №1. – С.36-38.

⁸¹ *Студинський К.* Передмова // Пам'ятки. – Львів, 1905. – Т.5. – С 5-6.

⁸² Іван Франко у своїй рецензії (див.: *Франко І.* [Рец. на:] Пам'ятки полемічного письменства кінця XVI і початку XVII ст. Т.1 // ЛНВ. – 1906. – Кн.10. – С.162-163) загалом схвально відгукнувся про це видання, але закинув К.Студинському, що він “усім серцем стоїть на боці унії та її давніх прихильників” (С.163).

⁸³ *Перетц В.* Передмова // Пам'ятки. – Львів, 1912. – Т.7. – С.1-52.

⁸⁴ Див: Пам'ятки. – Т.8. – С.52-222.

⁸⁵ Дехто з дослідників вважає, що Археографічна комісія видавала з 1906 р. “Українсько-руський архів” (зокрема, див.: Енциклопедія українознавства. – Париж, Нью-Йорк, 1966. – Т.3. – С.1711; *Винар Л.* Наукове Товариство ім.Т.Шевченка і Михайло Грушевський // Український історик. – 1968. – №1/4. – С.52-53), але “Архів” видавався під егідою Історико-філософської секції, та й на засіданнях Археографічної комісії не обговорювалися проекти цього видання.

⁸⁶ Крип'якевич на засіданні Археографічної комісії ВУАН у Києві 30 жовтня 1929 р. повідомив: “Матеріали, що перед війною збиралися до друку або знищені, або розгублені...” (УНБ НАН України, В.Р.. – Ф.Х; Академія Наук УРСР. – №10705-10807. – Арк.119зв.).

⁸⁷ *Кордуба М.* Земля свідком минулого. Географічні назви як історичне джерело // Стара Україна. – Львів, 1924. – №7/8. – С.94.

⁸⁸ Там само. – С.96-97.

⁸⁹ Частина матеріалів зберігається в архівних збірках І.Кордуби (див.: Львівська наукова бібліотека НАН України ім.Стефаника, В.Р.. – Ф.61: Мирон Кордуба. – спр.2-6; ДАЛО. – Ф.Р.2923; М.Кордуба (1876-1947) – професор Львівського університету. – Оп.1. – Спр.80).

⁹⁰ Матеріали для культурної й громадської історії Західної України. – Т.1: Листування І.Франка та М.Драгоманова. – К., 1928.

⁹¹ Історичні установи Української Академії Наук: Археографічна комісія // Україна. – 1927. – Кн.6(25). – С.194.

⁹² Частину цієї збірки вдалося розшукати: ЦНБ НАН України, В.Р.. – Ф.Х. – Спр.7362-7380, 7487-7555.

⁹³ Остання згадка про комісію датується 1932 р. (див.: Наукові комісії // Хроніка. – Львів, 1932. – Ч.71. – С.38).

⁹⁴ *Грушевський М.* Передмова // Жерела. – Т.1. – С.VII.